

УДК 343.32(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.51>

СУБ'ЄКТ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 111-1 КК УКРАЇНИ

Письменський Є.О.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID: 0000-0001-7761-7103
e-mail: ye.pysmenskyu@gmail.com*

Письменський Є.О. Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Стаття присвячена дослідженню суб'єкта колабораційної діяльності як елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Аналіз цього елемента покликаний виявити юридичні особливості суб'єкта колабораційної діяльності, що впливають на її кваліфікацію, а також визначають перспективи вдосконалення закону про кримінальну відповідальність. Констатується наявність низки проблем, що випливають із положень ст. 111-1 КК України, яка має недоліки у частині визначення суб'єкта цього складу кримінального правопорушення.

На основі доктринального тлумачення доводиться, що суб'єкт колабораційної діяльності належить до категорії спеціальних, а саме: це може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та є громадянином України.

Зі зверненням до прикладів із судової практики у статті послідовно розглядаються всі ознаки досліджуваного елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. У цьому контексті порушується питання щодо зниження віку настання кримінальної відповідальності для окремих проявів колабораційної діяльності, насамперед, у воєнній сфері. Наголошується, що додатковими причинами для сумнівів в осудності особи, яка вчинила колабораційну діяльність, є фактори воєнного характеру, що здатні істотно руйнувати психіку людини. Розглядається ситуація вчинення колабораційної діяльності особою, яка перебувала у стані обмеженої осудності.

Робиться висновок, що можливість співучасті у вчиненні колабораційної діяльності може набувати поширених проявів (з огляду на характер такої діяльності, що передбачає взаємодію з представниками держави-агресора), і саме з цього питання у практиці кваліфікації колабораційної діяльності виникає чи не найбільше проблем. Установлено, що суб'єктом колабораційної діяльності, відповідно до ст. 111-1 КК України, є громадянин України, незважаючи на відсутність відповідного текстуального зазначення у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України. Однак такий стан законодавства потребує змін, щоб лише громадянин України міг вважатися суб'єктом колабораційної діяльності.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, фізична особа, осудність, вік настання кримінальної відповідальності, колабораційна діяльність.

Pysmenskyu Ye.O. The offender as an element of a criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The article is devoted to the study of the subject of collaborative activity (criminal offender) as an element of a criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The analysis of this element is aimed at identifying the specific legal features of the offender of collaborative activity that affect its qualification and also determining the prospects for improving criminal law. It is noted that there are several problems arising from the provisions of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, which has flaws regarding the definition of the subject of this criminal offence.

Based on the doctrinal interpretation, it is proved that the offender of collaborative activity belongs to the category of special ones, namely, it may be a sane person who has reached the age of 16 and is a citizen of Ukraine.

Concerning examples from court practice, the article consecutively examines all the features of the studied element of the criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. In this context, the issue of lowering the age of criminal liability for certain types of collaborative activities, primarily in the military sphere, is raised. It is emphasised that additional reasons for doubting the sanity of a person who has committed collaboration are military factors, which can have a significant destructive effect on the human psyche. The situation of committing collaborative activity by a person who was in a state of partial insanity is considered.

It is concluded that the possibility of complicity in the commission of collaborative activity may have widespread manifestations (given the nature of such activity, which is reflected in the interaction with the aggressor state representatives), and this is the most problematic aspect of the practice of qualifying collaborative activity. It is established that the offender of collaborative activity, by Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, is a citizen of Ukraine, despite the absence of a corresponding textual indication in Part 4 and Part 6 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. However, this legislative provision needs to be amended so that only a citizen of Ukraine can be considered a subject of collaborative activity.

Key words: criminal offence, corpus delicti of a criminal offence, criminal offender, special criminal offender, individual, sanity, age of criminal responsibility, collaborative activity.

Постановка проблеми. Суб'єкт є одним із обов'язкових елементів складу будь-якого кримінального правопорушення, що зумовлене простою та зрозумілою обставиною: жодне правопорушення неможливе без особи, яка його вчинила. Відсутність суб'єкта означає відсутність складу кримінального правопорушення, що своєю чергою виключає можливість настання кримінальної відповідальності. З позиції вчення про склад кримінального правопорушення його суб'єктом є особа, здатна нести кримінальну відповідальність у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. З усіх властивостей правопорушника закон виділяє ознаки, які свідчать про здатність такої особи нести кримінальну відповідальність.

Суб'єкт колабораційної діяльності – це один із елементів складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України (далі – КК), що потребує глибокого аналізу задля забезпечення ефективності практики протидії зазначеному діянню та зважаючи на потребу подальшого вдосконалення відповідної кримінально-правової норми.

Мета дослідження – проаналізувати ознаки суб'єкта колабораційної діяльності як окремого елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, на цій основі виявити юридичні особливості, що впливають на кваліфікацію колабораційної діяльності за її суб'єктом, та окреслюють перспективи вдосконалення закону про кримінальну відповідальність.

Стан опрацювання проблематики. Запровадження самостійної підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність зумовило пошук дослідницького інтересу до відповідної проблематики, яку почали розглядати в різних аспектах, включаючи сферу кримінального матеріального права. Аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, здійснювало чимало фахівців, як-от: Н. Антонюк, М. Бондаренко, З. Загинеї-Заболотенко, О. Зайцев, О. Кравчук, В. Кузнецов, А. Лігун, О. Марін, І. Медицький, Р. Мовчан, М. Рубашенко, М. Хавронюк та інші. Водночас поступове насичення практики застосування відповідної норми дає змогу висвітлити той чи інший елемент складу кримінального правопорушення колабораційної діяльності в новому ракурсі. Це стосується і суб'єкта зазначеного кримінального правопорушення, у контексті ознак якого в літературі продовжують точитися дискусії, а окремі питання правозастосування розв'язуються у суперечливий спосіб.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правовими ознаками суб'єкта, які враховуються при кваліфікації будь-якого правопорушення, є осудність, вік і належність до фізичної особи (загальні ознаки). Щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, то його суб'єкт, – спеціальний. Це водночас означає, що такий суб'єкт характеризується як загальними ознаками, так і особливими.

До загальних належать: фізична (ч. 1 ст. 18 КК), осудна особа (ч. 1 ст. 18, ст. 19 КК), яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а саме 16 років (ч. 1 ст. 18, ст. 22 КК)¹.

Установлення кримінальної відповідальності за вчинене правопорушення лише для *фізичних осіб* означає, що суб'єктом кримінального правопорушення не може бути юридична особа. Водночас колабораційна діяльність є кримінальним правопорушенням, вчинення якого відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК утворює підставу для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, якщо відповідне правопорушення вчинене уповноваженою особою юридичної особи від її імені².

Установлення суб'єкта конкретного кримінального правопорушення як фізичної особи зобов'язує до точного з'ясування його імені та відповідного виділення із загального соціуму як індивідуума. Не можна притягати до кримінальної відповідальності не індивідуалізовану особу, наприклад, висунути обвинувачення або засудити без зазначення точних анкетних даних особи.

Загальним *віком*, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є вік 16 років. У ч. 2 ст. 22 КК встановлено перелік правопорушень, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років. Оскільки ст. 111-1 КК відсутня у цьому переліку, то відповідальність за колабораційну діяльність може наставати лише з шістнадцятирічного віку. А. Лігун щодо цього зазначає: кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність не є характерною для осіб віком від 14 до 16 років. Якщо навіть припустити, що особа до 16 років змогла б учинити такі суспільно небезпечні діяння, суперечливою є можливість усвідомлення нею об'єктивної сторони діяння. Отже, установлення віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність в 16 років, є обґрунтованим рішенням [4, с. 100].

Однак питання про потребу зниження цього віку для окремих проявів колабораційної діяльності потребує подальшого фахового обговорення. Зокрема, йдеться про участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій. На сьогодні відомо, що кремлівський режим готує військовий вишкіл тисяч українських дітей, які опинилися на окупованій території, у межах роботи філій так званого «Воїна», який позиціонує себе «центром військово-спортивної підготовки та патріотичного виховання молоді». Така підготовка призначена для молодих людей віком від 14 до 18 років та спрямована на зміцнення їхніх фізичних та моральних якостей. Підлітки освоюють ази тактичної медицини, інженерної, тактичної та вогневої підготовки, організацію зв'язку та пілотування БПЛА, вивчають основи національної безпеки тощо [5; 6]. Тому не виключено, що до незаконних збройних чи воєнізованих формувань, які діятимуть проти України, залучатимуться (або залучаються?) громадяни України, яким виповнилося 14 років, що здатні усвідомлювати характер і спрямованість виконуваної військової роботи.

Установлення точного віку особи, яка вчинила колабораційну діяльність, має істотне значення для правильної кваліфікації цього діяння. Вивчення практики застосування ст. 111-1 КК показує, що питання про досягнення фігурантами відповідних справ віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність, не порушується. Настання шістнадцятирічного віку таким чином є безумовним фактором, установлення якого відбувається в кожному випадку обвинувачення особи у вчиненні колабораційної діяльності, не заперечується учасниками кримінального провадження і не викликає сумнівів у суддів.

Вік визначається на момент вчинення інкримінованого діяння, тому важливо у процесі кримінально-правової кваліфікації правильно встановити число, місяць, рік народження особи. У кримінальному праві є усталений підхід, за якого особа вважається такою, що досягла певного віку, починаючи з нуля годин доби, наступної за днем народження. Якщо вчинення колабораційної діяльності закінчене (наприклад, особа здійснила серію публічних закликів до проведення незаконних виборів на тимчасово окупованій території) у день народження до настання нуля годин, то така особа ще не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, і

¹ Зокрема, в одному з проаналізованих вироків суд, формулюючи висновок щодо кваліфікації дій обвинувачених за ч. 5 ст. 111-1 КК, окремо звертає увагу на зазначені загальні ознаки: «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність» [1].

² Поточна судова практика має приклади застосування таких заходів до юридичних осіб при постановленні вироків за ст. 111-1 КК, кількість і значущість яких (прикладів) у перспективі може збільшуватися (див., наприклад: [2; 3]).

суб'єктом кримінального правопорушення визнаватися не повинна. Якщо ж діяння почалося до нуля годин (перша серія зазначених публічних закликів), але тривало й після настання відповідного часу, коли почалася вже нова доба (друга і подальша серії публічних закликів до проведення незаконних виборів), то особа має вважатися такою, що досягла відповідного віку, та визнається суб'єктом кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК *осудною* є особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Для осудності характерним є те, що особа може здійснювати свідомо-вольовий контроль за своїм діянням. Тобто тільки за наявності одночасно двох можливостей усвідомлювати свої діяння та керувати ними особу можна вважати осудною [7, с. 96].

Сучасні теорія та практика кримінального права ґрунтуються на тому, що кожна особа, яка вчинила злочинне діяння, є осудною, допоки не доведено зворотне. Зважаючи на це, у літературі обґрунтовано зазначається, що у кримінальному праві діє «презумпція осудності». Зокрема, як зазначає О. Баганець, осудність під час здійснення кримінального провадження спеціально не доводиться. Вона презюмується. Слідчий, прокурор та суд виходять із презумпції психічного здоров'я особи, яку встановлює Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. (ст. 3). Необхідність у доказуванні осудності підозрюваного виникає тільки при отриманні відомостей, що викликають сумнів у цьому. Для визначення психічного стану особи слідчий або прокурор здійснюють проведення експертизи відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 242 КПК України [8, с. 81].

Аналіз практики застосування ст. 111-1 КК свідчить про те, що суди загалом дотримуються наведеної рекомендації – здебільшого питання осудності навіть не порушується у вироках про засудження осіб за колабораційну відповідальність. Воно, справді, презюмується. Хоча в окремих випадках попри все робиться наголос на тому, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК, є осудною. Зокрема, в одній зі справ суд наголошує на тому, що обвинувачений у вчиненні публічних закликів до підтримки рішень та дій держави-агресора, невизнання державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України «за даними наявної документації на спеціальних обліках у лікаря-психіатра та під наркологічним диспансерно-динамічним наглядом не перебуває, що свідчить про його осудність» [9]. Однак навряд чи було б правильним безпосередньо пов'язувати висновок про осудність особи з даними, згідно з якими особа не перебуває на обліку в лікаря-психіатра та, що особливо, лікаря-нарколога¹.

Ще в одному з випадків суд, засуджуючи особу за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК, констатує, що під час його вчинення обвинувачена була осудною у *розумінні ст. 19 КК* (курсив – Є.П.) [10]. Водночас, цього разу висновок суду не аргументується. Осудність пов'язується із положенням ст. 19 КК, що не є помилкою, однак навряд чи осудність у кримінальному праві може мати якийсь інше розуміння, відмінне від пропонуваного у ст. 19 КК.

В окремих випадках суд, щоб продемонструвати наявність ознаки осудності суб'єкта колабораційної діяльності, рухається від зворотного, намагаючись показати відсутність даних, які б переконливо свідчили про те, що особа є обмежено осудною або неосудною. Зокрема, в одному з вироків зазначається таке: «Відомостей про неосудність або обмежену осудність обвинуваченої під час судового розгляду не встановлено» [11].

Особа, яка при вчиненні колабораційної діяльності через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, визнається обмежено осудною та підлягає кримінальній відповідальності². У контексті викладеного слід розглянути такий ілюстративний приклад, що на сьогодні належить до поодиноких. Установлено, що особа, будучи громадянином України, незаконно вчинила публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями (ч. 1 ст. 111-1 КК). Засуджуючи за вчинення цього кримінального правопорушення, суд узяв до уваги висновок судово-психіатричного експерта, згідно з яким у момент вчинення інкримінованого діяння обвинувачений страждав

¹ Навіть якщо особа не перебуває на таких обліках, однак вона може бути під час вчинення кримінального правопорушення у стані неосудності. Тож висновок про осудність має робитися не лише на основі відсутності подібних даних, але з огляду також на інші фактори, як-от: манера поведінки обвинуваченого, характер вчиненого діяння тощо.

² Відповідно до ч. 2 ст. 20 КК визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

на шизотиповий розлад (F 21 за МКХ 10) та не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. Отже, разом із призначенням покарання суд застосував до нього примусові заходи медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку за місцем проживання, пославшись на положення ст. 20 КК, за якими визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру [12].

Натомість особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, перебувала у стані неосудності, кримінальної відповідальності не підлягає (ч. 2 ст. 19 КК). Питання про неосудність зазвичай виникає у випадках явно неадекватної (дивної) поведінки винного, наявності травм голови, психічних захворювань тощо. Зокрема, до таких приводів відносять заяви особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, про те, що вона не пам'ятає, як його вчиняла. Зважаючи на це, пропонується дослідити такий приклад. ОСОБА_6 було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК. У процесі розслідування було встановлено, що: 1) відповідно до витягу з протоколу № 70 засідання психолого-методико-педагогічної консультації ОСОБА_6 з дитинства страждає на психічне захворюванням за шифром «F70.1», що за Міжнародною класифікацією хвороб, яка діє на території України з 1998 р., означає розумову відсталість у ступені «дебільність»; 2) ОСОБА_6 має інвалідність з дитинства групи I «Б», через що потребує постійного нагляду в лікаря-психіатра; 3) ОСОБА_6 перебуває на обліку в лікаря-психіатра з дитинства з приводу хронічного психологічного розладу. Суд констатував, що наявні достатні підстави вважати вчинення обвинуваченим суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК, у стані неосудності [13].

Як зазначають фахівці, за певних обставин у справах про колабораційну діяльність не зайвим є призначення судових психолого-психіатричних експертиз, метою яких може бути отримання відповіді на питання, чи справді особа, перебуваючи в конкретних життєвих обставинах окупації, активних воєнних дій, усвідомлювала протиправність (вочевидь мається на увазі суспільна небезпечність – Є.П.) своїх дій та могла керувати ними. Не виключено, що кризова ситуація, з урахуванням індивідуальних особливостей психіки конкретної особи, так чи інакше могла вплинути на неї, тим самим змусити людину фактично відмовитись від колишніх цінностей, поглядів та під впливом хворобливого стану психіки піти на співпрацю з ворогом [14].

Отже, приводом для виникнення сумнівів у відсутності осудності колаборанта можуть вважатися окремі фактори воєнного характеру, які здатні одержувати руйнівний вплив на психіку людини [15]. Як приклад, в одному з випадків призначення стаціонарної судово-психіатричної експертизи зумовлювалося тим, що обвинувачена тривалий час перебувала під окупацією. Вона була всередині власного будинку під час прямого влучання снаряду і зазначені події могли сприяти певним психічним розладам [16].

Характеризуючи суб'єкта колабораційної діяльності, заслуговує на увагу і те, що це кримінальне правопорушення може бути вчинене спільними зусиллями двох або більше співвиконавців. Для визнання особи співвиконавцем, як відомо, достатньо, щоб вона хоча б частково виконала об'єктивну сторону складу конкретного правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК. У літературі зазначається, що співвиконавцем може визнаватися навіть той, хто хоч сам і не здійснював діянь, які описані в диспозиції норми Особливої частини КК, але надавав допомогу іншим співвиконавцям злочину, дії яких безпосередньо її утворювали [17, с. 233]. Отже, при здійсненні оцінки поведінки осіб як співвиконавства треба встановити, що об'єктивна сторона колабораційної діяльності (у нашому випадку) виконує не одна особа, а щонайменше дві, які сукупно здійснюють вчинення відповідного діяння. Дії співвиконавців вважаються юридично тотожними при тому, що фактично вони можуть розрізнятися; фактичний розподіл ролей між співвиконавцями, не впливаючи на кваліфікацію і маючи технічний характер, може враховуватись при визначенні застосовуваного засобу кримінально-правового впливу.

У світлі зазначеного становить інтерес такий приклад із судової практики. ОСОБА_3, будучи обізнаною про проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території Херсонської області, добровільно розпочала виконувати повноваження так званої голови дільничної виборчої комісії (далі – ДВК). Далі вона вчинила такі дії: 1) формування реєстру виборців на території закріпленої за нею ДВК; 2) підготовка для роботи приміщення ДВК; 3) залучення до роботи у ДВК за попередньою змовою групою осіб місцевих мешканок ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 та інших не встановлених досудовим розслідуванням осіб, які здійснюва-

ли протягом 23–27 вересня 2022 р. подвірний обхід жителів сіл Новоолександрівка, Гаврилівка, Михайлівка, Золота Балка Бериславського району Херсонської області та агітували брати участь у незаконному референдумі, надавали місцевим жителям бюлетені для голосування і збирали їх для передачі через ОСОБА_3 до територіальної виборчої комісії. Зазначені дії ОСОБА_3 кваліфіковані за ч. 2 ст. 28, ч. 5 ст. 111-1 КК як колабораційна діяльність, а саме добровільна участь в організації та проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території, вчиненій за попередньою змовою групою осіб. Надану правову оцінку суд визнав правильною та засудив цю особу за вчинення колабораційної діяльності [18].

Продемонстрований підхід кримінально-правової кваліфікації дає змогу зробити деякі застереження. По-перше. Вивчення фабули справи свідчить про вчинення дій з організації та проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території у співучасті з іншими особами (зокрема, це: ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10). Очевидно цих осіб разом з ОСОБА_3 можна визнати співвиконавцями, оскільки вони спільно виконували об'єктивну сторону колабораційної діяльності у формі, передбаченій ч. 5 ст. 111-1 КК. Кожна з цих осіб виконували якусь частину дій у межах загальної діяльності незаконної ДВК: організація референдуму (підготовка приміщення, агітація участі у виборах тощо), проведення референдуму (безпосереднє проведення виборчих процедур як-то роздавання та збирання бюлетенів). По-друге, включення у цьому разі у формулу кваліфікації ч. 2 ст. 28 КК (так само як і відбиття у формулюванні обвинувачення того, що злочин вчинений за попередньою змовою групою осіб) *de lege lata* треба визнати помилковим, адже відповідно до ч. 1 ст. 29 КК співвиконавець підлягає кримінальній відповідальності лише за статтею Особливої частини, яка передбачає вчинене ним кримінальне правопорушення. Разом з тим суд мав рацію, коли при призначенні покарання обставиною, що обтяжує покарання за колабораційну діяльність, визнав вчинення цього кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою: «Відповідно до ст. 67 КК України обставиною, що обтяжує покарання обвинуваченого ОСОБА_3, є вчинення правопорушення групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК України)» [18].

Вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, справді, визнається обставиною, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК), через що учасникам такого об'єднання має призначатись більш суворе покарання (за інших рівних умов). Водночас суд вправі визнати вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою обтяжуючою покарання обставиною лише тоді, коли вона не передбачена в статті Особливої частини КК як така, що кваліфікує кримінальне правопорушення. У розгляданій ситуації ст. 111-1 КК не містить відповідної ознаки, що кваліфікує колабораційну діяльність. Тому зазначати її у формулюванні обвинувачення є помилкою, а ось врахування для призначення покарання можна визнати цілком виправданим.

До особливих ознак, які визначають суб'єкта колабораційної діяльності як спеціального, насамперед відноситься його належність до категорії осіб, що мають громадянство України (стосовно деяких форм колабораційної діяльності не виключається наявність також інших особливих ознак, що становить предмет самостійної дослідницької уваги).

А. Лігун пропонує в контексті норми про колабораційну діяльність говорити не про спеціального суб'єкта, а про спеціального виконавця, оскільки співучасниками в таких кримінальних правопорушеннях (організатори, підбурювачі, пособники) можуть бути й особи, які не є громадянами України [19, с. 89]. Пропонований підхід видається не точним, адже, з одного боку, можна погодитися з тим, що громадянство України є ознакою, яка беззастережно визначає суб'єкта колабораційної діяльності як виконавця цього кримінального правопорушення. Але, з другого боку, висловлена позиція є резонною лише для тих випадків, коли колабораційна діяльність вчиняється у співучасті¹.

¹ У доктрині кримінального права прийнято вважати співучасниками кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом осіб, яким не властиві ознаки, зазначені в диспозиції певної статті Особливої частини КК. Такі особи можуть бути в ролі організаторів, підбурювачів, пособників та навіть співвиконавців. Тому прирівняння виконавця або спеціального виконавця до суб'єкта колабораційної діяльності є некоректним для випадків вчинення кримінального правопорушення однією особою за відсутності ознак співучасті (ст. 26 КК). Наприклад, громадянин України, перебуваючи в умовах окупації, виявив ініціативу добровільно зайняти (та зайняв) певну посаду в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, попередньо звернувшись до таких органів з проханням залучити його до діяльності на тій чи іншій посаді.

Водночас треба визнати, що уможливлення співучасті при вчиненні колабораційної діяльності може мати поширені прояви. Адже сама суть колабораціонізму полягає в тому, що громадянин України взаємодіє з державою-агресором в особі її представників (ними можуть бути як громадяни держави-агресора, так і громадяни України тощо). Роль представників держави-агресора насамперед може виявлятися в організації вчинення відповідного кримінального правопорушення, керуванні його підготовкою або вчиненням (ч. 3 ст. 27 КК), а також підбурюванні, тобто схилянні до його вчинення (ч. 4 ст. 27 КК). Тому у процесі розслідування потрібно звертати особливу увагу на питання про те, чи не є суб'єкт колабораційної діяльності виконавцем кримінального правопорушення, вчиняючи його у співучасті. Якщо ознаки співучасті простежуються, то варто встановлювати характер виконуваної ролі всіх суб'єктів кримінального правопорушення.

Вивчення практики правозастосування показує, що ці питання досить часто не досліджуються, зокрема не з'ясовується можливість того, що громадянин України вчиняв колабораційну діяльність у результаті його схиляння до цього з боку інших осіб. Для ілюстрації порушеної проблеми розглянемо такий приклад. Особа була засуджена за колабораційну діяльність (формула кваліфікації: «ч. 2 ст. 28 ч. 7 ст. 111-1 КК України», про недоліки якої йшлося вище), вчинену за попередньою змовою групою осіб у виді (добровільного) надання допомоги створеному на тимчасово окупованій території України незаконному збройному формуванню у веденні бойових дій проти Збройних Сил України. Під час досудового розслідування було з'ясовано, що невстановлена досудовим розслідуванням особа, яка перебуває за межами території України та яка для реалізації злочинного наміру використовує акаунт у соціальній Інтернет-мережі «Однокласники», за її допомогою отримує інформацію від обвинуваченого та акаунт у соціальній Інтернет-мережі «Вконтакте», за допомогою якої передає інформацію представнику незаконного збройного формування «Народна міліція ДНР». Обвинувачений громадянин України регулярно передавав інформацію щодо місць дислокації підрозділів Збройних Сил України зазначеній невстановленій досудовим розслідуванням особі, яка своєю чергою ділилася нею з іншою особою – зареєстрованою у соціальній мережі «Вконтакте» під іменем (логіном) «Едуард Басурин» [20]. З тексту вироку не зрозуміло, яку роль виконували ці невстановлені особи, вчиняючи у співучасті колабораційну діяльність із засудженим громадянином України. Чи не була одна з цих осіб підбурювачем, а інша організатором? Чим був зумовлений початок взаємодії засудженого з представником держави-агресора? Чи не є така взаємодія наслідком впливу на засудженого через його схиляння до вчинення кримінального правопорушення? Навряд чи без відповідей на ці питання можна з достатньою впевненістю констатувати наявність співучасті як такої.

Привертає увагу, що ч. 6 ст. 111-1 КК (як і ч. 4 цієї статті) не містить безпосереднього зазначення того, що суб'єктом вчинення відповідних дій є громадянин України. Це може зумовлювати висновок про те, що таким суб'єктом є будь-яка особа, незалежно від наявності українського громадянства, як і роблять деякі автори [21, с. 108; 22, с. 212]. Наприклад, Н. Антонюк з цього приводу зауважує, що, оскільки в деяких частинах ст. 111-1 КК законодавець не згадує суб'єкта взагалі, то йдеться про загального суб'єкта кримінального правопорушення. Коли суб'єктом колабораційної діяльності є громадянин України, то про це безпосередньо зазначено в конкретній частині ст. 111-1 КК [23, с. 57-58].

Однак, якщо виходити з поширеної позиції, що норма про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК, є спеціальною щодо державної зради, а саме такий підхід узгоджується з історичною, соціальною та правовою природою розгляданого діяння, то суб'єктом колабораційної діяльності варто вважати громадянина держави, територія якої перебуває під окупацією. Тому суб'єкт колабораційної діяльності, відповідно до ст. 111-1 КК, це завжди громадянин України, незважаючи на відсутність відповідного положення у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК, що можна вважати проявом неухважності законодавця [24, с. 107]. Показово, що згідно з даними офіційної статистики за 2022-2023 рр. за колабораційну діяльність не було засуджено жодної особи, яка б не була громадянином України [25].

Висновки. На підставі аналізу, проведеного з використанням доктринального тлумачення, встановлено, що суб'єкт колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, склад якого містить ст. 111-1 КК, є спеціальним. Це фізична осудна особа, яка вчинила колабораційну діяльність у віці 16 років, будучи громадянином України. Попри це є потреба змінити ст. 111-1 КК таким чином, щоб вона для кожної з форм колабораційної діяльності текстуально передбачала лише громадянина України як суб'єкта відповідного кримінального правопорушення, а колабораціонізм у воєнній сфері тягнув би відповідальність з 14 років.

Вивчення практики застосування ст. 111-1 КК у частині встановлення суб'єкта колабораційної діяльності демонструє відсутність істотних кваліфікаційних помилок, однак простежуються певні негативні тенденції, зокрема, стосовно належного дослідження факторів воєнного характеру, що здатні істотно впливати на психіку людини і можуть зумовлювати виникнення неосудності або обмеженої осудності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирок Амур-Нижньодніпровський районний суд міста Дніпропетровська від 26.04.2024 р. у справі № 199/8220/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118635387>.
2. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22.04.2024 р. у справі № 461/2964/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073>.
3. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 30.04.2024 р. у справі № 766/5921/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738>.
4. Лігун А.І. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 99–104.
5. Юзич. Ю. Путін-югенд 2.0. *Мілітарний*. 2024. 29 травня. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/putin-yugend-2-0>.
6. Росіяни набрали нову партію «юнармійців» з підлітків на ТОТ. *Центр національного супротиву*. 2024. 28 червня. URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/rosianyany-nabraly-novu-partiyu-yunarmijtsiv-z-pidlitkiv-na-tot>.
7. Бурдін В.М. Формально-логічні засади дослідження проблем осудності та неосудності. *Форум права*. 2011. № 3. С. 93–99. URL: <https://bit.ly/4fML9Ug>.
8. Баганець О. Вплив деяких правових презумпцій на предмет доказування у кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 80–85.
9. Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 11.10.2022 р. у справі № 553/4795/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106690374>.
10. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 10.07.2023 р. у справі № 201/2039/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112097148>.
11. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 30.04.2024 р. у справі № 522/5586/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118716184>.
12. Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 01.12.2022 р. у справі № 368/346/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662137>.
13. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 20.08.2022 р. у справі № 712/6320/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105827742>.
14. Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Українська гельсінська спілка з прав людини*. 2022. 19 грудня. URL: www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavnyu-vykliuchaiut-kryminalnu-protupravnist.
15. Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний, – Віктор Ляшко. Урядовий портал. 07 червня 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko>.
16. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 16.02.2023 р. у справі № 202/10904/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109049849>.
17. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид., допов. і переробл. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.
18. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 28.03.2024 р. у справі № 490/288/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118049908>.
19. Лігун А.І. Особливості спеціального суб'єкта колабораційної діяльності. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса: Олді+, 2023. С. 89–91.
20. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 09.12.2022 р. у справі № 712/10477/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107795420>.
21. Музика А.А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану*

- в Україні*: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко. Харків: Право, 2022. С. 103–116.
22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І.М. Копотуна. Київ: К Н Т, 2023. 1966 с.
 23. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 56–68.
 24. Розслідування колабораційної діяльності: практ. посібник / Є.О. Письменський, С.В. Головкін, А.В. Коваленко, В.В. Коваленко. Київ: ВД Дакор, 2023. 260 с.
 25. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфографіка: інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk>.